

Kollase kassi mant kosmosesse

Pärast Eduard Bornhöhet, kes «Tasujaga» 17-aastaselt maha sai, pole eesti kirjanduses olnud teist nii veri-noorena edukat proosadebüütanti, kui seda on Mati Unt. 1944. aastal sündinud kirjamees on juba jõudnud valmis kirjutada kolm tähelepanuväärset peaaegu-et-romaanit ja kaks näidendit. Lisaks veel veidi lühijutte ja filmistenaariume. Vaatamata sellele, et tema teosed juba mitu aastat lugejaskonna hulgas suuresti populaarsed on, ilmusid «Hüvasti, kollane kass!» ja «Võlg» raamatuna alles tänavu. Küllap sellepärast, et leidus neid, kes arvasid heaks mitte uskuda Undi juttu, kuna Undil on need hullud jutud...

Ei tunne ma hästi Tallinna suure kirjastuse kulissitaguseid. Mis seal toimub — ei tea. Igal juhul võime konstateerida uskumatut lugu — Moskva kirjastus jõudis «Kollase kassi» varem välja anda kui Tallinna oma. ««Loomingu» Raamatukogu» tegutses varmalt nagu ikka. Seepärast saime «Elu võimalikkusest kosmoses»¹ samuti enne raamatuna näha kui Undi esimesi teoseid. Pärast «Elu võimalikkust...» oli nagu naljakaski lugeda, et «uudiskirjandusena on raamatuhuviliste ette jõudnud «Kollane kass» ja «Võlg».

Põhiliselt keskkoolipäevil kirjutatud «Kollane kass» on Undi loomingus ammuläbitud etapp — autor on temast tublisti üle kasvanud. Ega see tähenda, et «naiivne romaan» kehv raamat oleks — noorsoo ja mitte ainult noor-

soo meeli paelub ta kahtlemata praegugi. Kui mitte muu, siis tädi Ida jääb sealt igatahes selgesti ja kauaks meelde — läbi ja lõhki eestilik tüüp selle sõna halvemas mõttes. Eesti rahvusliku väikekoodanluse 100%-line kehastus, ja sealjuures siiski mitte ülepingutatud sümbol, vaid elav inimene, kes oma-moodi isegi armastab, kuigi veidral kombel.

Aga küllap tajub lugeja ka seda pehmet lüürilist meeleolu-maalingut, mis põhijoonelt ühtseks jäädes peatükist peatükki oma värvi vahetab. Meeleolutoonide ja tundevarjundite tabamises on impressionistlikku kergust. Hea lüürism jääb Undile iseloomustavaks ka järgmistes teostes. Selles lüürismis lahustub dialoog, tegelaste mõttemügarad kaotavad siin oma piirjooned ja liiguvad koos kõige muuga ühises vooluses. Undi lausetes sulavad kokku nukrus ja muie, Midagi ligilähedast on eesti kirjanduses ehk ainult «Felix Ormussonis».

«Võlga» nimetaksin pisikeseks armastusromaaniks. Traditsiooniline kolmnurk, kuid ilma labaste väliste konfliktideta. Unt on teadlikult loobunud ka eesti kirjandusele omasest puritaanlikust tagasihoidlikkusest (kõmu tekitanud deklaratsioon — eesti kirjanikud olevat kohimehed). «Võla» armustseenides on tõepoolest ehsat sensuaalsust ja erootikat. Kunstiliselt tasemelt on «Võlg» «Kassiga» võrreldes samm edasi. Looduspildid ja muud kirjeldused on dünaamilisemad, teksti liigendus on orgaanilisem, lausete rütmistus justkui kindlam.

¹ Mati Unt: «Elu võimalikkusest kosmoses». Kirjastus «Perioodika», Tallinn, 1967. 60 lk.

Nüüd vaatame asja ühe teise nurga alt. Minu arvates on tähtis mõlemat teost tunnetada kui kujunemislugu. Nii on neid tunnetanud autor ja küllap ta tahab, et teisedki asjast nõnda aru saaksid. «Kollases kassis» jõuab Aarne lõpuks väikekoodanluse olemuse mõistmiseni, alateadvuslikust antipaatiast jõuab ta lõpuks äratundmiseni.

«Võlas» on tegemist palju keerulise-ma psühhomateeriaga, kuhu sensuaalsel ja targal autojuhil on märksa raskem tungida. Ega ta väga kaugele tungigi, ainult poolaimamisi hakkab ta mõtlema, et «siin maailmas tuleb iga asja eest millegagi maksta. Ilma ei saa sa mitte midagi. Ma ei tea veel päris hästi, mille eest ma maksan ja millega? Aga on's see lõppude lõpuks nii tähtis?»

On hea, et uemas eesti kirjanduses on üks teos, mis noore inimese sisemaailmale just sellest aspektist läheneb.

Hoopis rasked ülesanded on Unt lahendada võtnud «Elu võimalikkust» kirjutades. Olemise ja saamise vahekorrad — see on niisugune kirjanduslik aine, mille vormimisel mitmed kuulsadki kirjamehed on komistanud. Lisaks on Unt endale ka tehnilisest küljest väga raske tee valinud — käsitleda küllalt keerulist psühhofilosofilist ainet kolme pilgu (Enn—Ester—Autor) läbi ei ole kaugeltki naljategu. Stevensonil oli seesugust võtet kahtlemata palju kergem rakendada, kuna «Aarete saares» oli niisugusel multivaatlusel mõneti vähem pretensioonikas funktsioon — teravdada süžeed, Unt kasutab aga mainitud võtet psühholoogiliseks ilmestamiseks. Eesti kirjandushuvilisele on selline tehnika tuttav kuulsa jaapani kirjaniku Akutagawa «Rashomonist», kas siis filmi või venekeelse raamatu kaudu. Muidugi on ka Akutagawa tehnika Undi omast väga erinev. Akutagawa loob multivaatluse abil ülitera-vaid psüühilisi kontraste, Unt aga kasutab seda laadi vaatlust nüansseerimiseks. Põhimõtteliselt lisab seesuguse võtte kasutamine teosele just dramaatilist pinget. Siin on tegemist dramaturgia ja Undi puhul iseäranis kinokunsti võtte rakendamisega proosa-

kirjanduses. Kaasaegsed prantslased (iseäranis nn. uue romaani esindajad) peavad vaatepunkti valikut äärmiselt oluliseks nii kinokunstis kui ka proosakirjanduses (vt. Alain Robbe-Grillet, «Muudame maailma iga päev», «Sirp ja Vasar» nr. 15, 1967).

Unt on nähtavasti üldse prantslastelt nii mõndagi õppinud, kuigi rohkem ehk uue romaani eelsest kirjandusest.

Nüüd ehk veidi sellest, kuidas Undil niivõrd raskete ülesannete lahendamine on õnnestunud. Üleminekud ühelt minajutustajalt teisele mõjuvad algul tööpoolest meeldivate üllatustena. Kogu jutustus on vaimukalt hakitud, kuid samal ajal ka pidev. Juttu üha edasi lugedes suureneb aga kerge rahulolematuse tunne. Selgub, et üksnes üleminekumoment on hästi valitud, sisuliselt ei anna aga üleminek kuigi palju juurde. Lihtsalt sellepärast, et minajutustajad (Enn, Ester, Vello, Autor) on liiga ühenäolised, nende kõne ja sise-maailm liiga ühetaolised. Muidugi, rõhutasin juba varem, et autor polegi taotlenud kontrasti. Võimalik, et autor ongi püüdnud näidata üksteisele sarnaste inimeste üksteisest mööda elamist, üksindust. Aga isegi, kui see nii oleks, tundub, et Unt on üle pingutanud. Mingei annus kas või välist individualiseerimist oleks kasuks tulnud. Praegu on aga lugu selline, et lugeja ei suuda tegelasi vaimusilmas küllalt konkreetsetl-ette kujutada, veel vähem meelde jätta. Üks tuntud kultuuriajaloolane ütles kunagi Dostojevski kohta, et viimase kangelased on sedavõrd sugestiivsed, et nad justkui jälgivad lugejat oma silmadega. Niisugusest sugestiivsusest on Unt kaugel.

Jutu peategelastest näib kõige tähtsam olevat Vello — ainus nende hulgast, kellele sõna ei anta. Vello on inimene, kes ennast teostada püüab puht-intellektuaalsel teel. Seejuures ei ole ta aga sugugi mõistuseinimene. Ta on küllalt tundlik ja animaalne selle sõna heas mõttes. Aga ta on endale pähe võtnud, et ta on mõistuseinimene ja li-saks veel tahteinimene.

Vaat mida kirjutab Autor: «Vello

tõstis igal hommikul pomme, pärast seda valas end külma veega üle, kuivatas kareda käterätikuga ja jõi kohvi. Siis istus ta raamatute taha. Ta ees olid siis kõikvõimalikud köited: Lenin, Engels, Plehhanov, Kant, Schopenhauer, Teilhard de Chardin. Ta süvenes sellesse inimvaimu varasalve niisuguse rahuga, nagu oleks tal elus kõik kõige paremini läinud.»

Tõepoolest, Vello elab nii, nagu oleks ta üks tugev tahte- ja mõistuseinimene. Range päevaplaan. Laiahaardeline ja küllap ka sihikindel lugemistöö. Ent juba tsitaadi viimases lauses vihjab autor, et lood on teisiti. Vello mängib rolli, mis talle absoluutselt ei passi. Vägivaldselt lõhestab ta ise oma psüühikat. Ta püüab katkestada kõik seosed, mis ühendavad ta *ratio*'t tunnete, aistingute ja alateadvusega.

Ta on end uskuma pannud, et tähtsate filosoofide raamatute uurimine, enda filosoofia väljakujundamine ja tahtejõu kasvatamine ongi kogu elu. Tunded ja muu mitteratsionaalne kaadervärk on olemas väljaspool elu. Tsi-teerigem.

«Armastus on olemas,» ütleb Vello väga ägedalt, «aga ta ei tohi meid elu unustama panna. Armastus on nagu uni. Keegi pole siis võimeline midagi tõsiselt korda saatma... Armastus võib olla, aga idee, ideaal peab olema. Usud, Ester?»

Alati anub ta uskumist.»

Vello ei saa aru, et idee ja ideaalile suudab inimene läheneda ainult siis, kui tema eneseteostamise tahe on loomulikus seoses kõige selle mitteratsionaalse kaadervärgiga, mida inimene ei saa oma olemisest välja lülitada. Mõtlemine ei saa täielikult iseseisvuda. Kui ta rebib end lahti olemise mitteratsionaalsetest juurtest, siis jookseb ta ummikusse.

Intellektuaalse informatsiooni peab inimene oma olemises läbi genereerima. Seda Vello teha ei suutnud. Ühel päeval sai ta aru, et ta ei ole loodud elama nii, nagu ta seni on tahtnud elada. Ta oli sellest vapustatud ja tappis enda. Tal puudus arusaamine, et miski pole

lõplik. Et lõplikkus on ainult illusioon, mida mõnikord on vaja praktikas, aga mida ei tohi uskuda. Et igas asjas on lõpmatus, on kosmos.

Et Vello oli tegelikult tundlik ja animaalne mees, see selgub parimini Estri tekstist, Ta oli mees, kellele sobis silitada tüdruku pead — «Südamlikult ja ilma kireta. Nagu väikesel lapsel.» Vägivaldselt suvatseb ta aga katkestada kõik oma seesugused tegevused.

Teine tähtis meestegelane Enn on paljuski peaaegu samasugune tundlik ja animaalne tüüp. Tedagi rõhub mingil määral meie ajastule omane intellektuaalsuse ülehindamine. Siiski ei vaeva ta end niisuguse kuratliku enesedistsipliiniga nagu Vello. Ta lubab endale teatavat boheemlikkust, usub intuitsiooni sisse, fantaseerib palju ja ei tee sellest numbrit, et paljud ta mõttekäigud pole just raudselt loogilised. Ta isegi ohverdab meelsasti loogilise raudsuse ilusa fantaasia huvides.

Samas aga vaevab teda alatasa lakka-matu eneseanalüüs, eneselahkumise tung, mis ei lase teda lihtsalt olla ega alati ka teistes sisse elada. See tung muudab ta veidi närviliseks, irooniliseks, paiguti ehk künnilisekski.

Siiski on ta sedavõrd vaba eelarvamustest, et julgeb endale tunnistada: «Aga kõik see teadmine ei ole midagi su ees seistes, kõik tarkus kaob su silmi vaadates.»

Ta laseb oma armastusel toimida, ei suru teda vägivaldselt tagaplaanile. Ta on küllalt vaba, ta on küllalt Unt, et tajuda seda juhtmõtet, mille Unt on valinud teose motoks:

«...Sa ei palveta kunagi.»

«Milleks sulle su lennukid, su raadio, su Bonnafous, kui sul ei ole tõe.»

Küllap ta mõistab, et intellektuaalsus, praktiline *ratio*, range loogika kõigi oma rikkalike saadustega ei vii meid veel tõeni. Küllap ta mõistab, et tõe sisaldab endas mõndagi muud, et tõe nõuab meilt mitte oma intellekti steriilset ja eluvõõrast arendamist, vaid mitmekülgset eneseteostust oma loomuse, iseenda ja teiste inimsuse tundmaõppimise läbi.

Samas aga on intellektuaalsuse hüpertroofia temasse niivõrd sisse sööbinud, ühekiilne eneselahkamise tung on niivõrd tugev, et kerkib küsimus, kas suudab ta täiel määral mõista seda tüdrukut, keda ta armastab, ja vabandada üksindusest. Kuluaarijuttudes on kõneldud, et Unt sarnaneb üht külge pidi Tammsaarele. Armastus olevat Undi teostes *engagement*, väljapääs.

Selles julgen ma kahelda. Võib-olla on autor taotlenud armastusest *engagement*'i teha. Sel juhul pole see täiesti õnnestunud. Ennu ja Estri armastus näib liiga sarnasena Vello ja Estri armastusele. Kas pole eriti just vegetatiivse ja ehtsa naiskangelase seisukohast Vello ja Enn liiga sarnased. Ta peaaegu ei märkagi vahet. Ennuga lihtsalt jätkub see, mis Velloga pooleli jäi. Kohe pärast matuseid sõidetakse takso-ga Elva. Ester teatab: «Elvas mängisime bädmingtoni. See oli nii ilus. Mängisime vee piiril.»

Ester ei tee olemise ja saamise vahet. Tuleb meelde lõik hollandlase van Schageni luuletusest:

«Nõnda sajab vihma.
Sellele ei anna ma mingit nime.
Ainult käin ja olen.»

Ester tööpoolest ainult on. Ta pole loll, aga tal pole muuks vajadust. Ta teostab niikuinii ennast — puht-aistinglyselt, emotsionaalselt, füsioloogiliselt.

Undi viimast teost on huvitav lugeda. «Kassi...» ja «Võla» pildilüürikat ei ole siin kuigi palju. Ometi on siin head meeoleolu tabamist. Iseäralik on see, et siin on hästi tabatud neid meeoleolusid, mida tekitab mõtlemine. Küsitavaks jääb aga see, kas autor on teosega saavutanud seda, mida ta taotles.

Nagu juba mainitud, jääb mõnigi asi ähmaseks, karakterid väliselt liiga ühe-toniliseks jne. Seetõttu ei ole teose kunstiline ja ideeline mõju mitte just väga kestev. Autor pole täiesti suutnud lahendada neid tohutu raskeid ülesandeid, mis ta enda peale on võtnud.

Siiski kinnitab «Elu võimalikkusest...» veel kord seda, et Undi näol on tegemist väga vaimurikka ja andeka kirjanikuga. Undi teos on eksperimentaalset laadi. Seesugused eksperimendid on aga autorile ja ka eesti kirjandusele väga vajalikud.

Vaevalt küll, et tõsiselt kunstihuviline lugeja Undi teoseid lugedes autori vastu poolehoidu ja sümpaatiat tundma ei hakkaks.

A. Ehin